

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 4, Sayı 8, Mart 2017, ss. 37-58.
Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 4, Issue 8, March 2017, pp. 37-58.
ISSN 2148-5704
DOI Number: 10.17822/omad.2017.52

ÖTEKİNİN MERCEĞİNDE OSMANLI EĞLENCE KÜLTÜRÜ

Ottoman Entertainment Culture in the Eyes of Other

Zeynep DİNÇER BERDİBEK*

*Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-i tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Nedîm*

Özet: İnsanoğlunun varlık biçiminde yemek, içmek, uyumak gibi temel gereksinimlerin yanı sıra eğlenceden de söz etmek gerekir. Zira gündelik hayatın bunaltıcı, yorucu veya rutin düzeninden çıkmak ancak bununla mümkün olmaktadır. Hemen her dönemde ve mekânda farklılık gösterebilen bu anlayış, seyahatname yazarlarının da dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle Batılı seyyahlar, bu konudaki gözlemlerini aktarırken mukayeselerden, eleştiri ve yorumlardan bolca yararlanmışlardır. Söz konusu çalışmada Batılı seyyahların dikkatiyle Osmanlı topraklarındaki eğlence anlayışı incelenecek; konuyla ilgili açıklamalar, çeşitli yorum ve fotoğraflarla izah edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Eğlence, Kültür, Seyahat, Seyahatname

Abstract: Entertainment should be also mentioned in addition to the basic human needs such as eating, drinking and sleeping, as it makes the only possible getaway from the overwhelming, exhausting or routine order of everyday life. This perception, which can vary in almost every period and place, drove the attention of travel writers. Particularly Western travelers, while conveying their observations on this subject, benefited from comparative criticisms and interpretations. In this study, the entertainment culture in Ottoman will be examined from the point of view of Western travelers. Furthermore, the research will be supported with relevant explanations and photographs.

Key Words: Ottoman, Entertainment, Culture, Travel, Travel Book

Giriş

İnsanoğlunun yolculuk tutkusu, merak, eğlence, din, siyaset, kültür gibi pek çok amaçlarla yaptığı seyahatler çoğunlukla dikkat çekici, farklı ve öğretici olmuştur. Kimi seyahat sahipleri kendi gözlemlerinin bilinmesini istediğinden veya bu görevle seyahate çıktığından gözlemlerini zaman kaybetmeden yazıya aktarmış, birikimlerini sonraki nesillere ulaştırmıştır.

Elbette bu önemli kültür materyallerinde; gezi sahibinin bakış açısı, kültürü, mesleği, inançları veya bilgi dağarcığının etkilerini de görmek mümkündür. Özellikle bir başka kültüre ait aktarımlarda bu durum daha da belirginleşir. Mesela Batılı bir seyyahın Batı'ya ait değerlendirmeleri ile Doğu'ya ait değerlendirmeleri aynı değildir. Çünkü Doğu; farklıdır, ötekidir ve onun için yabancıdır. Ancak ötekinin yaptığı yorum ve gözlemler aktarımı yapılan kültürün kendisini farklı bir gözle değerlendirmesine olanak sağladığı için önemli bir işleve sahiptir.

Bu amaçla söz konusu çalışmada, Batılı gezginlerin seyahatnameleri ele alınarak Osmanlı eğlence algısı üzerinde durulmuştur. Ayrıca açıklamalar seyyahların yorumları ve aktardıkları örneklerle birlikte değerlendirilmiştir.

* (Arş. Gör.), Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, e-mail: zeynepdincer@gazi.edu.tr

Ele alınan seyahatnameler şunlardır: “*Tavernier Seyahatnamesi*”, “*Thévenot Seyahatnamesi*”, “*Topkapı Sarayında Yaşam-Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey’in Anıları*”, “*Tournefort Seyahatnamesi*”, “*Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*”, “*Osmanlıda Bir Köle: Bretten Michael Heberer’in Anıları 1585-1588*”, “*Türkiye Günlüğü 1573-1578*”, “*Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*”, “*Chardin Seyahatnamesi: İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran, 1671-1673*”, “*Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü 1616-1618*”, “*Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*” ve “*Sultanlar Kentine Yolculuk: 1571-1581*” olmak üzere toplam on iki tanedir.

Bu metinler 16. ve 17. yüzyıllarda kaleme alındığı için değerlendirmeler doğrudan bu yüzyılları kapsamaktadır. 16. yüzyılda yazılan metinler: *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer’in Anıları*, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *Türkiye Günlükleri*, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*, *Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda*, *Sultanlar Kentine Yolculuk*. 17. yüzyılda yazılan metinler ise: *Chardin Seyahatnamesi*, *Tournefort Seyahatnamesi*, *Tavernier Seyahatnamesi*, *Thévenot Seyahatnamesi*, *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü*, *Topkapı Sarayında Yaşam-Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey’in Anıları*’dır.

Gezginler; eczacı (Reinhold Lubenau), bitki bilimi uzmanı (Joseps de Tournefort), elçi (Stephan Gerlach), köle (Brettenli Michael Heberer), tüccar (Jean-Baptiste Tavernier) gibi farklı meslek gruplarına mensuptur. Bu nedenle incelemelerde mesleki bakış açısının da etkileri hissedilir derecededir.

Seyyahların yazdığı metinlerde Osmanlı’ya ait bazı değerler (örneğin ordu düzeni, ticaret, adalet) saygın ve güzel bulunurken bazıları da olumsuz duygularla (din, yönetim, bazı eğlence biçimleri) aktarılmıştır. Mesela Reinhold Lubenau koyu bir dindar olduğu için Müslümanlara karşı yorumlarında daima kötümserdir. Stephan Gerlach’ın seyahatnamesinde de benzer bir yaklaşım dikkati çeker. Metinlerin yazımında mektup, günlük veya siyasetname gibi farklı türlerden yararlanılmıştır. Anlatımlar; yazarın gezi süresine, üslubuna ve gezi amacına göre de farklılıklar gösterir. Örneğin Chardin Seyahatnamesi daha çok bir siyasetname niteliğinde olduğu için farklı konulara pek yer vermez.

Tüm bu dikkatler doğrultusunda yazarların eğlenceye bakışları da farklılık gösterir. Bazıları ilk defa gördüğü oyunlar veya eğlenceler karşısında şaşkınlıklarını gizleyemez. Bazı eğlence biçimleri klasik algıya uygun olsa da uygulanma yönünden farklılıklar gösterir ve pek çok eleştiri içerir. Ancak buna rağmen eğlence; metinlerde ihmal edilmemiş, hemen her detay üzerinde durulmuştur.

Seyahatnamelerdeki eğlence algısına geçmeden önce ele alınan eğlence kavramını tasnif etmek yerinde olacaktır:

A. Eğlence Mekânları: Genel eğlence biçimleri halkın büyük bir kısmının dâhil olduğu geniş alanlarda yapılırken, daha özel eğlence biçimleri daha mahdut bir alanda gerçekleşmektedir. Halkın eğlence alanları olarak At Meydanı, Bayezid Camii meydanı, Ayasofya Camii yakınları, evler, bahçeler, sokaklar, kır, orman, hamam vs. sıklıkla adı geçen mekânlardır.

B. Eğlence Zamanları: Bahar başlangıcı, bayramlar, düğün, sünnet, zafer kutlamaları, şenlikler veya özel törenler eğlencelerin yapıldığı belli başlı dönemlerdir.

C. Eğlence Türleri: Eğlence türleri tam bir tasnife tabi olmasa da genel olarak spora dayalı eğlenceler, zihne dayalı gösteriler, maharet isteyen gösteriler, oyunlar, müzik, geleneksel eğlence biçimleri vs. olarak kategorize edilebilirler. Eğlence türleriyle eğlence öznelini birlikte düşünmek gerekir.

D. Eğlence Özneleri: Eğlence kimi zaman insanlar tarafından yapılırken kimi zaman da bir eğlence aleti veya hayvan tarafından yapılmaktadır. Bu başlıklar şöyle detaylandırılabilir:

A. Eğlence Mekânları

Eğlence mekânlarını iç ve dış mekân olarak değerlendirmek gerekir. Ev, bahçe, kahvehane iç mekânlar; sokak, mahalle, kır ve bağ da dış mekânlar arasında sayılabilir. Kırılar özellikle bahar aylarında halkın eğlenip hoşça vakit geçirdiği mekânlardır. Bayramlar, şöenler, törenler ve zafer kutlamaları genellikle sokaklarda ve büyük geniş alanlarda kutlanmaktadır. Ayrıca uzun kış gecelerinde veya daha özel gösterilerde kahvehaneler ve hamamlar eğlence mekânları olarak gösterilebilir.

1. Hamam

Hamam, Osmanlı'da hem yıkanma yeri hem de eğlence alanı olarak işlev gören mekânlar arasındadır. Aynı zamanda doğum, sünnet, evlilik gibi sosyal olaylara da ev sahipliği yapar. Belli bir ücret karşılığında kullanılan bu alanlar sosyal statü gözetmeden herkesi kabul eden yerlerdir. Özellikle bekâr kızların anneler tarafından incelenip beğenildiği, çeşitli sohbetlerin yapıldığı, eğlencelerin tertip edildiği sosyal toplanma alanlarıdır.

Tavernier, İstanbul'daki kent ve kenar mahallelerde toplam elli adet hamamın varlığından söz etmektedir. Bunlar belli zamanlarda kadınlara belli zamanlarda da erkeklere açık durumdadır. Kadınlara buradaki bir araya gelmeleri önemli bir hazırlık sürecini gerektirir. Yiyecekler hazırlanır, meyveler ve yemişler götürülerek eğlence ve temizliğe başlanır.¹

Resim: Hamama giden Türk kadını.²

Metinleri incelenen seyyahların erkek olmasına rağmen kadın hamamlarını bu denli inceleyebilmesi ilginçtir. Zira bu alanlar belli günlerde kadınlara özel mekânlar olduğu için seyyahların gözlemden çok bilgi edinme yoluyla kadın hamamlarını bu denli detaylı anlattıkları sonucuna varılabilir.

¹ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasmos, Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 172.

² <http://greatestbattles.iblogger.org/Ottoman/Album/Ralamb.htm?i=1>, s. 207.

2. Kahvehane

Özellikle erkeklerin toplanıp bir araya geldiği kahvehaneler hem sohbetlerin yapıldığı hem hikâyelerin anlatıldığı hem de bilhassa Karagöz başta olmak üzere çeşitli oyun ve gösterilerin sergilendiği alanlardır.

Resim: Kahvehane.³

Bu alanlar bilhassa İstanbul ve başka mekânlarda sayısız toplantıların yapıldığı yerler olarak ortaya çıkmıştır. Derviş, seyyah, garip ve fukaraların, şehir oğlanları gibi süfehadan gelenlerin, sipahi ve yeniçerilerin, dindarların, tavla ve kumar gibi çeşitli oyunlar oynayıp Karagöz veya başka oyunlar izlemek isteyenlerin, derbeder veya sıradan insanların uğrak yerleridir.⁴ Seyahatnamelerde bu mekânlardan genel olarak bahsedilmiştir.

3. Kırklar, ormanlar ve sokaklar

Bilhassa nevrüz kutlamalarının mekânı olan kırklar, Ramazan ve Kurban bayramının da kutlandığı yerlerdir. Elbette bu törenler için büyük ve geniş meydanlarda panayırlar kurulur, halkın bir arada eğlenmesi sağlanırdı. Çeşitli gösteriler, yiyecek ve içecekler ve müzik eşliğinde toplu eğlenceler tertip edilirdi. Ormanlar da av eğlencelerinin yapıldığı yerlerdir:

³ Albüm, 1610 civarı, Dublin, Chester Beatty Library, T4391, 91a.

⁴ Halil İnalçık, *Has Bağçede 'Ays u Tarab: Nedimler, Şâirler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 189.

Resim: Curcunabazlar ve gece eğlenceleri.⁵Resim: Kır eğlencesi.⁶Resim: Bahar eğlenceleri.⁷

B. Eğlence Zamanları

Düğünler, bayramlar, avlar, baharın gelmesi, Padişah'ın tahta çıkması vs. toplu eğlenceler için belirli zamanlardır.

1. Düğünler

Mutribâ al elüne sâzumı sohbet demidür

Sâkiyâ sun mey-i gül-rengi ki 'işret demidür (Karamanlı Aynî)

Osmanlı Dönemi'nde düğün eğlencelerine geçmeden önce kız isteme merasimlerini anlatmak gerekir. Öncelikle kız istenirken damat, kızı göremez. Damadın bazı işbirlikçilerin yardımıyla kızı bahçede dolaşırken görebilmesi tamamen onun şansıyla alakalıdır. Normalde damat, gelinin yüzünün nasıl olduğunu bilmez. Çünkü kadınlar kıldan dokunmuş, siyah bir peçeyle yüzlerini örterler. Genç kız dışarıyı görebilse de, dışarıdakiler peçesinden dolayı onun yüzünü göremez. Gelinin yalnızca boyu hakkında bir fikir sahibi olunabilir. Benzi soluk mu, teninin rengi kara mı buğday mı yahut gelinin gözleri şaşsı mı bilinmez. Bu sebeple erkekler körü körüne evlenmek zorunda kalırlar.⁸ Kız ailesi damadın sunduğu olanakları da kabul ederse kız isteme merasimi tamamlanır ve belirtilen sürelerde düğün eğlencelerine geçilir. Herkes güzel kıyafetlerini giyip değerli mücevherlerle süslenir. Düğün alanı âdeta bir şenlik yeridir. At üstünde, çalgıcılar eşliğinde düğün alayı şenlik yerine gider. Gelinin evine çingıraklı eşeklerin sırtında çeşitli hediyeler gönderilir. Kadınlar ve erkekler kendi aralarında dans eder, yer, içer, eğlenirler. Çeşitli şekerlemeler ve hediyeler dağıtılır. Erkek yaptığı evlilik gereği kız ailesine evlilik parası öder. Lubenau'nun ifadeleriyle Türklerin âdetlerine göre bir erkek tam yedi kadınla evlenebilir. Ancak buradaki temel şart erkeğin evlilik parasını ödeyebiliyor olmasıdır.⁹

Düğünde çeşit çeşit yemeklerden oluşan bir şölen hazırlanır. Çeşitli pirinç yemekleri, koyun eti parçaları, güvercin kızartması, tatlılar ve meyveler de bulunur. İçecek olarak konuklara şerbet ikram edilir.¹⁰ Kendi aralarında eğlenen kadınlar için kadın çalgıcılar vardır. Onların da kendilerine özgü çalgıları vardır. Mesela ellerinde uzun saplı kaşıklar bulunur ve

⁵ Albüm, 1610 civarı, Dublin, Chester Beatty Library, TSM, B.4.

⁶ Albüm, 1610 civarı, Dublin, Chester Beatty Library, TSM, B.408, y. 28a.

⁷ Albüm, 1610 civarı, Dublin, Chester Beatty Library, TSM, B.408.

⁸ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1571-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2014, s. 224.

⁹ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, 2 C., Kitap Yay., İstanbul 2016, s. 338-41.

¹⁰ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 338-41.

bunları şakırdatarak eğlenirler. Aynı zamanda kadınlar karşılıklı oyunlar oynarlar. Bunlarda bedenlerini abartılı bir biçimde hareket ettirirler.¹¹

Resim: Gelin tasviri.¹²

Resim: Osmanlı'da bir düğün alayı.¹³

Seyahatnamelerde bahsi edilen bu konu, dönemin gelenek anlayışına uygundur. Zira o dönemde gelin ve damat görücü usulü ile evlenirler. Uzak bir yerden kız istenmişse yani gelin, damadın mahallesinden veya akrabasından birisi değilse adaylar birbirlerini çoğunlukla göremez. Bu sebeple gelinin olduğu kadar damadın da fiziki özellikleri ve karakteri merak konusudur. Düğün eğlenceleri ise belirtildiği gibi ziyafet sofralarıyla bezenmiş, musiki ile hareket ve şenlik kazanmış organizasyonlardır. Burada insanlar gündelik hayatlarından daha şık ve bakımlı görünürler. Her ne kadar “başlık” adı verilen gelinin ailesine para verme geleneği olsa da İslam'da aynı anda en fazla dört kadının¹⁴ evliliğine müsaade vardır. Bu sayı Lubenau'nun belirttiği gibi yedi değildir. Ayrıca evlilikteki tek şart, damadın başlık parasını ödemesi değil; diğer eşlerin de rızasıdır.

2. Bayramlar

Hurrem itdi 'âlemi 'iyd-i sa'âdet subh-dem
Saldı gül-bang-ı şeref kûs-ı beşâret subh-dem (Nâdirî)

Pek çok seyyah, gezileri boyunca Osmanlılarda kutlanan dinî bayramlara rastlamıştır. Bayramlarda hemen her detay uzun uzun açıklanmış, kimi zaman farklı yorumlarla gözlemler yazıya aktarılmıştır. Bazı seyyahlar, bayramları küçük ve büyük bayram olarak tasnif etmiştir. Küçük bayram Kurban Bayramı, büyük bayram ise Ramazan Bayramı'dır. Kurban Bayramı, Müslümanlar tarafından hayvanların kesilip paylaşılması yönüyle ayrı bir dikkatle aktarılmıştır. Kimi zaman hayvanların kesilmesi vahşilikle bağdaştırılmış bunun çok insafli bir durum olmadığı izah edilmiştir. Ramazan Bayramı'nda ise ramazan ayından sonra insanların yaptığı kutlamalar anlatılmıştır. Neticede her iki kutlamada buluşma meydanlarında bir araya gelen insanlar kendilerini büyük bir eğlencenin içerisinde buldukları için bu durumu heyecanla tasvir etmiştir.

Ramazanın geldiğinin haberi yüksek yerlerde hilali gözleyen gözcüler tarafından belli bir bahşiş karşılığında verilir. Bunun üzerine haber, halka sözlü olarak duyurulur ve ramazan topu atılır. Minareler kandillerle donatılıp bir ay boyunca bunların her akşam yanması sağlanır. Bu ayda gecelerle gündüzler adeta Türkler için yer değiştirmiştir. Şafak vakti yaklaşırken yeme içme kesilir ve akşam ay belirinceye kadar hiçbir şey yenilmez. İftar açma vaktinde herkes yer

¹¹ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 225.

¹² <http://greatestbattles.iblogger.org/Ottoman/Album/Ralamb.htm?i=1>, s.238.

¹³ Jean-Baptiste Tavernier, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁴ Bkz. Kur'an-ı Kerim, Nisâ Suresi, üçüncü ayet.

içer ve eğlenir. Kahvehanelerde müzisyenler ve kukla oynatıcılarıyla (Karagözcüler) sohbetler edilir.¹⁵

Ramazan Bayramı, ramazan ayından sonra gelir. Bayram duası tamamlandıktan sonra, kutlamalar başlar, sadakalar dağıtılır ve eğlenceler tertip edilir.¹⁶ Osmanlılarda namaza gitme ve sonrasında bayramlaşma şeklinde gelişen bu törenler devlet tarafından en ince kurallarla hazırlanmış ve düzenli bir şekilde kutlanmıştır.¹⁷ Zira bu toplantılar halkla birlikte padişahın da katıldığı törenlerdir.

Gerlach, 14 Ocak'ta denk geldiği Ramazan Bayramı'nı anlatırken, Türklerin bu gün en güzel kıyafetlerini giydiğini, gün boyu şehirde gezip eğlendiklerini belirtir. Ayrıca atlıkarınca, salıncak veya arabaya binen insanlar bir taraftan eğlenirken bir taraftan da birbirlerine ekmek, kurabiye, çörek, armut vs. armağan ederler.¹⁸

Resim: Bayram yeri eğlenceleri¹⁹

Bugün Türklerin en neşeli kutlama günüdür. Bütün meydanlar ve caddeler süslenir. Etrafta portakallar, narlar, halka biçiminde çörekler, simitler bulunur. Belli yerlere salıncaklar asılıdır, buna oturan kişileri hızla sallanır ve daha yükseklere asılı olan çörekleri yakalamaya çalışırlar. Bir taraftan da davullar, zurnalar çalınır. Güzel kokular püskürtülerek etraf hoş kokmaya başlar.²⁰

Tournefort ise küçük bayram yani Kurban Bayramı'nı anlatırken Kandiye kentinde bulduklarını anlatmaktadır. Evlerin kapılarında koyunların ve kuzuların boğazlandığını belirttikten sonra bayramın üç gün sürdüğünü söyler.²¹

Reinhold da bunlardan farklı olarak yeniçeri ve acemioğlanlarının bu günlerde sokak sokak dolaşıp kopuz ve keman çalmalarını hatırlatmaktadır.²²

¹⁵ Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2014, s. 87.

¹⁶ Michael Heberer von Bretten, *Osmanlıda Bir Köle: Bretten Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2016, s. 314.

¹⁷ Zeynep Tarım Ertuğ, "On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayında Eğlence ve Meclis", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4/1, 2007, s. 4.

¹⁸ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 166.

¹⁹ Michael Heberer von Bretten, *a.g.e.*, s. 313.

²⁰ Stephan Gerlach, *a.g.e.*, s. 118; Stephanos Yerasimos, *Topkapı Sarayında Yaşam-Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2012.

²¹ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yay., C. 1, İstanbul 2013, s. 71.

²² Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 297.

Schweigger, bu günlerde selamlaşmanın önemine değinerek insanların karşılaştıkları zaman “*bayramlık (Lik Wairam)*” dediklerini belirtir. Ayrıca bazı yeniçeri ve acemioglanları ellerinde gül suyu ile sokakları dolaşmakta, harçlıklarını çıkarmaktadır. Ancak bu, kimi zaman zorbalığa kadar gider; çünkü para alıncaya kadar bu askerler insanın peşini bırakmaz.²³

3. Ölümler

Ölüm konusunu, eğlence başlığı altında değerlendirmek tamamen Tatarların bir geleneği ile alakalıdır. Aslında bilindiği gibi üzüntü ve yas alameti olan ölüm, Osmanlı topraklarında yaşayan Tatarların geleneğinde bir eğlence biçimi olarak algılanır. *Türkiye Günlüğü*’nde sözü edilen bu eğlenceye göre bir insan yıldırım çarpması sonucu ölürse, ona farklı bir cenaze töreni düzenlenir. Şanlı, şerefli bu törende Tanrı’nın ölen kimseyi çok sevdiğine ve onu oğlu yerine koyduğuna inanılır. Böylece o kişiye eliyle dokunduğu için ölene yıldırım çarpmıştır. Bu kutlu ölüm sebebinden ötürü, Tatarlar ölenin şerefine büyük bir şölen düzenler, yiyip içip eğlenirler denmektedir.²⁴ Ancak yapılan araştırmalarda Tatar Türklerinin böyle bir merasim yaptığını dair bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁵

4. Savaş Öncesi ve Sonrası Kutlamalar

Reinhold Seyahatnamesinde Türklerin savaşa gitmeden zafer töreni düzenledikleri belirtilmektedir. Bundaki amaç, savaşın daha başlamadan kazanılmış kabul edilmesidir. Bu sebeple savaş öncesi insanlar çeşitli eğlenceler yapar, yiyip içerek motive olurlardı.²⁶ Ancak bu tür eğlenceler askerin motivasyonunu artırmak amaçlı yapıldığından oldukça olağandır. Bunun yanı sıra manevi destek için savaş öncesi çeşitli duaların okunup ordunun bu şekilde uğurlandığı da bilinmektedir.

5. Av Eğlenceleri

Osmanlı Dönemi’nde av partileri yalnızca padişaha ait özel eğlenceler değil aynı zamanda halkın da başvurduğu sporlar arasındadır. Tavernier’in bahsini ettiği avlar daha çok İzmir ve çevresinde gerçekleşmiştir. Burası dağlara yakın ve avın bol bulunduğu bir yerdir. Bu sebeple hemen her yerde bolca av hayvanı avlanır.²⁷

Bretten ise padişahın av eğlencesini paylaşmaktadır. Buna göre padişah ava çıktığında bazı hayvanlar ortalığa salınarak köpeklerin onları yakalamasına izin verilir. Bu da av alanının şenlenmesine, ortamın hareketlenmesine neden olur. Bretten bu konuda şunları söylemektedir: “...köpekleri salıverdiler. Ortaya ansızın bir tavşan çıktı ve köpekler onu takip ettiler. Az sonra başka bir tavşan görüldü, sonra bir tane daha. Her yer çok şenlenmiş, bir kovalamaca başlamıştı. Bana kalırsa hükümdara hoş bir vakit geçirtmek için tavşanları oraya götürmüşlerdi.”²⁸

²³ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 212.

²⁴ Stephan Gerlach, *a.g.e.*, s. 136.

²⁵ Çulpan Zaripova Çetin, “Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri”, *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 155-68; Zekiye Tunç, “Türk Halk İnançlarında “Ölüm” Anlayışında Yaşayan Şamanist Uygulamalar”, *I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Niğde 2013.

²⁶ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 431-2.

²⁷ Jean-Baptiste Tavernier, *a.g.e.*, s. 116.

²⁸ Michael Heberer von Bretten, *a.g.e.*, s. 384.

Resim: III. Ahmet'in katıldığı bir av partisi.²⁹

Halil İnalçık'ın da belirttiği gibi süreklilik avlarının özellikle savaş taktiği bakımından da bir işlevi vardır. Her ne kadar önemli bir spor olsa da bürokratların, beylerin ya da halkın sık sık ava gitmesi doğru karşılanmaz. Zira yapılması gereken işler av sebebiyle sekteye uğratılmamalıdır. Ancak sultan ile ava gitmek bir imtiyaz göstergesi kabul edilmiştir.³⁰ Bu sebeple sultan ile ava çıkarken onun hoşça vakit geçirmesi adına Bretten'in de belirttiği türden av oyunlarının yapılması olağandır.

C. Eğlence Türleri

1. İnsanlar Tarafından Yapılan Gösteriler

1.1. Spora Dayalı Gösteriler

1.1.1. Güreş

İki kişi arasında oynanan güreş, belli kurallar çerçevesinde yapılan güç ve teknik oyunudur. Üst bedeninin çıplak, alt bedeninin ise deriden yapılmış bir pantolonla oynandığı bu erkek oyunu Batılı seyyahlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Pek çok seyahatnamede oyunun kuralları ve kıyafeti detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

*Mülk-i tende pehlevân iken Sehî 'aklumi zülf
Dest-i çenberden basup itdi beni çenber güreş (Sehî Bey)*

Lubenau, üstleri tamamen çıplak ve mavi örtülere sarınan yağlı adamları tasvir ettikten sonra hasmının sırtını yere deşdirenin oyunun galibi olduğunu vurgulamaktadır.

Nicolay ise bu gösterinin daha çok padişah huzurunda yapılanlarının ihtişamlı olduğunu belirtmiştir. Burada oyuncular ikişerli gruplar hâlinde gösteride bulunur, üstleri çıplak ve yağlanmış manda derisinden poturlarıyla rakibini alt etmeyi amaçlarlar. Bu konuda yazar şunları söylemektedir: “Birbirlerini tam tutamadıkları için güreş kızıştığında, tıpkı vahşi boğalar veya ayıların mücadelesinde olduğu gibi birbirlerine dişlerini geçirirlerdi. Tüm güç ve öfkelerini ortaya seren güreşçiler birbirlerinin burunlarını, kulaklarını veya vücutlarının başka bir noktasını ısırırlardı. Hatta sonunda ısırıkları bu parçaları kopartırlardı.”³¹ Oyun sonunda

²⁹ Jean-Baptiste Tavernier, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 185.

³¹ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yay., İstanbul 2014, s. 212.

terlerini silmek için güreşçilerin omuzlarında havluları da bulunurdu. Bedenlerine iyi bakmaları gereken bu sporcular, hizmetleri karşılığında günlük on-on iki akçe de maaş alırlardı.

Resim: Güreş ve güreşe hazırlanma süreci.³²

1.1.2. Şapka Fırlatma Oyunu

Lubenau, süvariler arasında gözlemediği şapka fırlatma oyunundan bahsetmektedir. Aslında can sıkıntısından türetilen oyun, yazarın dikkatini çekecek kadar eğlencelidir. Belki de burada amaç, askerlerin eğlence algılarını da örneklemektir. Burada Tuna Nehri yakınlarındaki Komorn adlı yerde Hristiyan gezi ekibini karşılayan Türk askerleri dikkati çeker. Askerler, ekibi beklerler can sıkıntısından kendi kendilerine bir oyun oynarlar. Oyun şöyledir: birisi yere bir Macar şapkası atar. Sonra atının üstündeki askerler hızla atını sürüp elindeki mızraklarla şapkayı yerden almaya çalışırlar. Bazıları da şapkaya ok atarak yerden yükseltir veya ona ateş ederek paramparça ederler. Böylece gülüşmelere ve eğlenceli vakitler geçirilmesine vesile olurlar. Burada Türklerin yere kendi şapkasını değil de bir Macar şapkasını atmaları da dikkat çekicidir.³³

1.1.3. Matrak Oyunu

Matrak, değneklerle iki kişi arasında oynanan bir oyundur. Oyuncular darbe almamak için sol ellerinde içi yün kırıkla doldurulmuş bir torbayla korunurlar. Rakibini alt eden yarışı kazanmış sayılır. Lubenau bu konuda şunları söylemektedir: “ ...Kalabalık bir Türk grubu ve bize kendi adetlerine göre bir çeşit dövüş gösterisi sundular. Önce değneklerle sonra biraz daha iri sopalarla ve nihayet kalın kütüklerle birbirlerine saldırdılar. Her biri sol elinde tuttuğu ile kendisini darbelere karşı koruyordu.”³⁴ Bu gösteride dövüş biçimi garipsenerek ele alınmıştır. Türklerin iri sopalarla birbirine saldırmaları bir spordan çok dövüş olarak nitelendirilmiştir.

1.1.4. Cirit

At üstünde oynanan, maharet ve hıza dayanan cirit, özellikle cuma namazından sonra oynanmıştır. Bu oyunda Atmeydanı'nda bir araya gelen Türkler, tertemiz giysileri ile atlarına biner ve iki takıma ayrılırlar. Verilen işaretin ardından ikişer süvari, elindeki sopalarla atlarını

³² Nicolas de Nicolay, *a.g.e.*, 214-5.

³³ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 97.

³⁴ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 115.

dört nala sürer. Oyunda eldeki sopayla rakibin vurulması ve darbe alınmaması temel amaçtır. Oldukça hızlı bir oyun olan ciritte süvariler, rakiplerinden korunmak için atlarının altına veya yanına saklanır, rakibi uzaklaştıkça tekrar atının sırtına otururlar.³⁵ Hızın esas olduğu bu oyun Batılılar tarafından oldukça sert ve maharetli bir oyun olarak anlatılmıştır. Zira bu anlatımlarda Osmanlı ordusunun başarısı da vurgulanmış, çevik ve atik askerlerin gücüne değinilmiştir. Ancak bazı kaynaklarda yavaş yavaş bu oyunun gözden düşme sebebi olarak yine Batılılar gösterilmektedir. Öyle ki 19. yy.a gelindiğinde Avrupalılar cirit oyununu sert ve vahşi buldukları için bu oyun gözden düşmeye başlanmış ve artık oynanmaz olmuştur.³⁶

1.1.5. Bilardo

Tavernier Seyahatnamesinde İzmir’de oynanan kumar ve bilardo oyunundan söz edilmektedir. Detaylara girilirse de 17. yy’da bu oyunun adının geçmesi dikkat çekicidir. Zira bilardo daha çok 19.yy’da yaygınlık kazanan bir oyundur. Bunun yanı sıra aynı eserde kumardan da büyük paralar kazanılabildiği vurgulanmıştır.³⁷

Bilardo Tavernier dışında bir başka seyyahın dikkatini çeken bir oyun değildir. Ancak kumar, özellikle kahvehanelerde oynanan bir oyun olması itibarıyla söz konusu edilmiştir. Bu da bir yarıştan çok şansa dayalı bir oyun olarak anlatılmıştır.

1.2. Yeteneğe Dayalı Gösteriler

1.2.1. Sihirbazlık

Seyyahların zaman zaman karşılaştıkları gösterilerden birisi de sihirbazlıktır. Çeşitli varlıkları büyük bir maharetle gizleyen veya ortaya yeni bir şeyler çıkaran sihirbazlar Lubenau’nun gözlemleri arasındadır. Bir gösteride meydana kaftanlı bir Türk girerek kaftanını çıkarıp yere serer. Gencin yalnızca mahrem yeri örtülüdür. Çeşitli sıçramalar yapan adam, kaftanını giyer gibi yapıp tekrar çıkardığında ortaya sürekli bir şeyler çıkarır. Bir kez kaftanın altından kaynar su dolu bir kazan ve bir güvercin çıkarır. Başka bir sefer de zenci bir çocuk kaftanın altından çıkar ve koşarak seyircilerin yanından uzaklaşır.³⁸

1.2.2. Hokkabazlık

Cihân bir sîmyahâne felek hem sihrsâz ancak

Meh ile mihr çâpük-dest bir iki hokkabâz ancak (Hayâlî Bey)

Tournefort, hokkabazların Bayezid Camii yakınındaki meydanda toplandığını, halkı gösterileriyle eğlendirip hayrette bıraktığını belirtmektedir. Göstericiler burada çok güzel maharet ve hünerlerini sergilemektedir.³⁹ Hokkabazlık da günümüzde devam eden bir gösteri türüdür. Burada el çabukluğuyla çeşitli sihirbazlıklar yapılarak hokkabazın başarısını kanıtlaması beklenir.

Tabak çevirme de bir hokkabazlık gösterisi olarak belli boydaki tabakların ağız, el bazen de ayak yardımıyla çevrilmesinden oluşan bir oyundur. Bu maharet, Batılı seyyah Reinhold’un dikkati çeker. Yazar, bir gencin bir sepette tabakları getirip topluluğun önünde gösterisine başladığını hayret belirten ifadelerle anlatmaktadır. Üç uçlu bir aleti ağzına ve birini de sol eline alan adam; çubuklara yavaş yavaş tabakları yerleştirip onları çevirmiştir. Bir tabağı da sağ elinde çeviren adam, seyircilerin dikkatini çekerek büyük bir beğeniyle izlenmiştir.⁴⁰ Bu oyun 16. yy.da görülen maharete dayalı bir oyundur. 17. yy.da bazı saray şairlerinin divanında da yer

³⁵ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 40.

³⁶ Tuncer Baykara, *Osmanlılar’da Medeniyet Kavramı ve On Dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

³⁷ Jean-Baptiste Tavernier, *a.g.e.*, s. 116.

³⁸ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 416-7.

³⁹ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 40.

⁴⁰ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 415.

alan tabak çevirme, yazarın belirttiği gibi belli uzuvların aynı anda birden çok tabağı çevirmesi ile gerçekleştirilmiştir.

1.3. Zihin Oyunları

1.3.1. Satranç

Tournefort, satrancın İslam dinine aykırı bir oyun olduğunu belirttikten sonra Türklerin ne iskambil ne de zar atmada başarılı olduklarını söyler. Satrançtan ziyade zaman zaman dama oynadıklarını da ilave eder.⁴¹ Yazarın belirttiğine göre satranç İslam dini için yasak kabul edilen oyunlardan birisi değildir. Aynı zamanda bir savaş taktiği için kullanılan bu oyun belirtilenin aksine halk ve saray tarafından zaman zaman tercih edilmiştir.

1.3.2. Mangala

Türklerin en sevdiği oyunlardan birisi mangala oyunudur. Tournefort Seyahatnamesinde *menkele*; Thévenot seyahatnamesinde de *mankala* olarak adlandırılan oyun, dama gibi iki kanatlı bir düzlemde ve iki kişiyle oynanmaktadır. Her kanatta çukurlar vardır ve oyuncular otuz altı deniz kabuğu alarak kendi saflarındaki çukurları doldurmayı amaçlarlar.⁴² Ayrıca, oyunun kendisi yaklaşık iki ayak boyunda ve yarım ayak eninde uzunca bir kutudan yapılmıştır.⁴³ Daha çok evde veya kahvehanelerde oynanan bu oyun uzun zaman halk tarafından tercih edilmiş, 19. yy.a gelindiğinde eski önemini yitirmeye başlamıştır.

Resim: Mangala Oynayan Türk Kızları⁴⁴

1.4. Maharete Dayalı Gösteriler

1.4.1. Tahta Bacaklarla Yürümek

Sultanlar Kentine Yolculuk kitabında, yazar; İran elçisinin Konstantinopolis'e gelişi üzerine Sultan Murad tarafından düzenlenen bazı gösterilerden söz etmektedir. Burada amaç, konuklara ihtişam ve eğlence ile saltanatın gücünü kanıtlamaktır. Bu esnada topluluğun arasına

⁴¹ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 2, s. 79.

⁴² Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, s. 79.

⁴³ Jean Thévenot, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁴ Jean-Baptiste Tavernier, *Van Mour, Lale Devri Ressamı*, çev. Osman Öndeş, Erol Makzume, Aksoy Yay., İstanbul 2000, s. 29.

genç bir adam katılır. Bacaklarına bir mızrak uzunluğunda değnekler bağlatarak ortalıkta dolanır ve etrafta dikkat çeken, hoş bir görüntüye vesile olur.⁴⁵ Bu, hâlâ devam eden gösteriler arasındadır. Schweigger tarafından ele alınan bu gösteri yazar tarafından resmedilmiştir.

Resim: Tahta bacaklar.⁴⁶

1.4.2. Karagöz

Thévenot'un belirttiğine göre Türkler Karagöz'den vazgeçemezler. Bu oyun, özel hanelerde oynatılır. Ama ramazan ayı boyunca Karagözcüler kahvehaneden kahvehaneye dolaşır, yeterince para toplarlarsa gösteriye başlarlar. Karagöz oynatıcıları genellikle Yahudi'dir. Bir odanın köşesine yerleşerek beyaz bir bez parçası gererler ve geride birçok kandil yakarlar. Perdede ellerinin gölgesiyle figürleri oynatmaya başlarlar. Arada Türkçe ve Farsça şarkılar söylerler.⁴⁷ Karagöz oyunu evlerin dışında kahvehanelerin de vazgeçilmez oyunlarından birisidir. Bu oyunların daha çok Yahudi oynatıcılar tarafından oynatıldığı bilinmektedir. Ancak Thévenot'un eserinde belirttiği gibi bu oyun her zaman küfür içerikli değildir. Oyunun kitesine göre üslubun değiştiğini de söylemek gerekir.

1.4.3. Fal

Eğlence mekânındaki falcılardan da söz etmek gerekir. Falcıların ellerinde fal bakmak için buldukları çelikten bir tekerlek vardır. Bu tekerleğin üstünde çeşitli harf karakterleri yazılıdır. İnsanlar bunlardan birine işaret ettiklerinde falcı, bunun ne anlama geldiğini bir kitaptan araştırır. Bazıları zar atarak bazıları da gözleri kapalı, harflerden birine parmaklarını basarak işaretlemeye bulunur. Gerisi falcıya kalmıştır. Baht, kısmet, çalınan bir eşya vb. konular hakkında yorumlar dinlenir.⁴⁸

2. Hayvanlarla Yapılan Gösteriler

Hayvanlarla yapılan gösteriler hem farklı hem de ilginç olduğu için seyreden kitle tarafından büyük bir beğeni ile karşılanmıştır. Çoğunlukla söz konusu coğrafyada sık karşılaşılmayan veya tabiatlarının dışında gösteriler yapan hayvanlar hem sahibine para kazandırmakta hem toplumu eğlendirmekte hem de bilhassa bayram veya özel günlerde yeteneklerini sergileyebilmektedirler. Bazen hayvanların kendi aralarındaki dövüşleri veya yarışları ilginç sayılmış bazen de bu hayvanların sadece kafeslerinde sergilenmesi dikkat çekici olmaya yetmiştir. Seyahatnamelerde Türklerin hayvan eğitimi konusundaki yetenekleri vurgulanmakta, ayrıca bu tür gösteriler daha önce pek karşılaşılmayan türden eğlenceler olduğu

⁴⁵ Salomon Schweigger, *a.g.e.* s. 96.

⁴⁶ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁷ Jean Thévenot, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁸ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 232-3.

için detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.⁴⁹ Özellikle fil, koç, aslan, şebek, sırtlan, yaban eşiği, leopar, at bahsi geçen hayvanlardır. Bunlardan aslanlar vahşiliği yönüyle dikkat çeker ancak eğitildikleri için halka çok munis davrandıklarından söz edilir. Koç, fil, şebek ise sıradan sayılamayacak hareketler sergilediği için hayret dolu ifadelerle anlatılır. Gösterilerin yapıldığı mekân olarak en çok Ayasofya Camii'nin bulunduğu yer, Sultan Bayezid Camii'nin yakınları ve Konstantinopolis'ten söz edilmektedir. Metinlerde hayvanlarla ilgili açıklamalar şu şekildedir:

2.1. Koç

Reinhold Lubenau, yazdığı seyahatnamesinde;18 Mart tarihinde koçuyla birlikte bir Türk'ün yaptığı gösterilerden bahseder. Buna göre koçun sahibi, hayvanı çeşitli hareketleri yapmak üzere eğitmiştir. Ona çeşitli talimatlarla bulunduğu hayvan da izleyeni hayrette bırakacak şekilde maharetlerini sergilemiştir. Koç; adam şarkı söylediğinde dans ederek, merdiven inip çıkarak ya da sahibinin tek eli üzerine dört ayağıyla durarak izleyenleri eğlendirmiştir. Ayrıca hayvan, sahibinin seslenmesi üzerine küçük çıtalar çakılı bir direğe tırmanıp direğin tepesinde dört ayağıyla birlikte beklemiştir. Yazarın anlattıkları bununla da bitmez ve koçun bir halkanın içinden atlayıp geçtiği, iki arka ayağının üzerinden yürüyerek ön ayakları ile bir bardak taşıdığı, Macar halk danslarını taklit edip at bindiği ve ölü gibi yerde hareketsiz yattığı ilave edilmiştir. Ölü taklidi yaptıktan sonra da "Kasap geldi." cümlesiyle hayvanın tekrar canlanıp kaçtığı belirtilir. Lubenau'nun bu konudaki sözleri idrakten yoksun bir hayvanın böyle eğitilmesine rağmen bazı insanların asla eğitilemeyeceğini vurgulamasıyla sona erer.⁵⁰ Reinhold'un bahsini ettiği gösteri zaman zaman abartılı ifadelerle de sürmektedir.

2.2. Aslan

Salomon Schweigger, Konstantinopolis'te bulunan garip hayvanlardan bahsederken sözü, aslanlara getirir. Buna göre Atmeydanı veya Hippodromos adı verilen yerin yakınlarında, St. Sophia ibadet evine ait bir aslan kafesinden bahseder. Burada daima iplere bağlı olarak muhafaza edilen on dört aslanın varlığından söz eder. Aslanlar evcilleştirilmiş kadar munislerdir. İpe bağlı bir şekilde sokaklarda dolaştırıldıkları hâlde insanlara zarar vermezler. İnsanlar bu hayvanları gördüğünde canlanır ve neşe içerisinde onları seyrederekler.⁵¹ Bu aslanlardan, Reinhold da söz etmektedir. Buna göre Türk hükümdarlarının şahsi eğlenceleri için bazı hayvanların bakımı yapılmaktadır. Aslanlar da bunların başında gelir. Kilisenin yakınında ya da bitişiğinde sekiz adet aslan barınağı vardır. Burası Arslanhane olarak adlandırılır. Bakıcıları aslanlarla büyük bir yakınlık içerisinde. Onlarla âdeta birer köpekmiş gibi oynaşmakta, kafalarını aslanların ağızlarının içine sokabilmektedirler.⁵²

2.3. Fil

Konstantinopolis sarayında beslenen filler bakıcıları tarafından özel bir şekilde eğitilmiştir. Hortumlarıyla birlikte pek çok maharetle bulunan filler yetenekleriyle herkesi şaşırtır. Örneğin bir topu öteye fırlatabilir, hortumlarıyla yerdeki bir değneği kaldırabilirler. Ziyaretçiler tarafından yere atılan asperi hemen algılayıp hortumlarıyla yakalar, sahiplerine uzatırlar. Ayrıca bakıcıları tarafından küçük bir davula vurduğunda tüm gövdelerini sallayarak dans ederler.⁵³ Bu oyunları seyretmek oldukça eğlenceli ve keyiflidir.

2.4. Sırtlan

Halk arasındaki anlatılara göre sırtlanlar, ölüleri gömülü oldukları topraktan çıkartarak yiyen hayvanlardır. Onların en özel yetenekleri, Reinhold'a göre her dili anlayabilmeleridir. Örneğin bir bakıcı hayvanın çok çirkin olduğunu ve korkunç görüldüğünü söylediğinde hayvan,

⁴⁹ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, C. 1, s. 197.

⁵⁰ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 148-9.

⁵¹ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 157.

⁵² Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, C. 1, s. 194-5.

⁵³ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 197.

yerinden duramayarak öfkeli hareketler sergiler. Tam tersi yani olumlu bir ifade kullanıldığında da hayvanın öfkesi yatıştır, munis bir tavır takınır. Bu hayvanı yakalamak da ancak bu şekilde mümkün sayılmaktadır, denilir.⁵⁴

2.5. Leopar ve Misk Kedileri

Konstantinopolis'te tahta kafesler içinde leopar ve misk kedileri bulunmaktadır. Misk kedileri, diğer kedilere oranla daha büyük, parlak gri renkte, vahşi ve yırtıcıdır.⁵⁵

2.6. Eşek

Yabani eşekler genellikle çok ürkektirler. Hiçbir yöntemle eğitilemezler.⁵⁶

2.7. At

İmrakorbaşı yani padişahın at bakıcısı padişaha ait atların bakımı ile ilgilenir. Genellikle at bakımı ile ilgilenen diğer insanlar çok yoksul oldukları için kalan zamanlarında halkı eğlendirmekle bir tür ek gelir elde ederler. Örneğin, keçi derisinden yapılmış bir gayda çalar, dans ederler ve izleyenlere büyük keyif veren hareketler sergilerler. Yeterince dans ettikten sonra da izleyicilerden para toplarlar. Bazen bu gösteriler altı veya yedi kişilik gruplarla birlikte yapılır. Kimi zaman da çeşitli hayvanları temsil eden maskelerle gösterilerini renklendirirler.⁵⁷

Resim: Boş vaktinde gayda çalan at bakıcısı.⁵⁸

Resim: Maskeli curcunaclar.⁵⁹

2.8. Diğer Hayvanlar

Ayasofya yakınlarındaki Hipodromus, her yıl Nasıralı İsa'nın doğum gününün kutlandığı bir mekândır. Burada pek çok farklı yerden gelen insanlar kendi kıyafetleri içinde kral ve kraliçenin huzuruna çıkarlar. Ayrıca aslanlar, yaban eşekleri, ayılar, leoparlar ve başka nadir hayvanlar sergilenir veya birbirleriyle savaştırılırlar.⁶⁰ Şebek, papağan gibi başka ülkelerden

⁵⁴ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁵ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 157.

⁵⁶ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 157.

⁵⁷ Nicolas de Nicolay, *a.g.e.*, s. 225.

⁵⁸ Nicolas de Nicolay, *a.g.e.*, s. 224.

⁵⁹ Albüm, TSM. B.4.

⁶⁰ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 189-90.

getirilen hayvanlar da sergilendiklerinde insanlar tarafından ilgiyle karşılanırlar.⁶¹ Sultan Bayezid Camiinin yakınlarında da bazı insanlar; maymun, at, keçi, köpek vs. hayvanlara öğrettikleri becerilerle para kazanır, garip ve eğlenceli oyunlar sergilerler.⁶²

3. Araçlarla Yapılan Eğlencelikler

Söz konusu edilen eğlenceler sonraki yüzyıllarda da geliştirilerek devam etmiştir. Bunlar Batılılar tarafından da sevilen ve kullanılan eğlence araçlarıdır.

3.1. Dönme dolap

Bayram günlerinde su değirmenlerine benzeyen kocaman çarklar yani dönme dolaplar vardır. Çarkın içinde insanların oturmasına uygun oturma yerleri bulunur. Büyük küçük demeden isteyen herkes tahtaların üzerine oturur ve çark dönmeye başlar. Birileri tarafından döndürülen çarka “çark-ı felek” de denebilir. İnsanlar sırası geldikçe en tepede bazen de en aşağıda olurlar. Elbette bunlar bayramdan birkaç gün önce hazırlanır. Bayram günü dönen çarklar etrafa hoş bir görüntü verir.⁶³

3.2. Salıncak

*Salınur goncadur gül-şende şanki bâd-ı âhumdan
Salıncakda salınur görsem ol serv-i gül-endâmı* (Sehî Bey)

Çeşitli eğlence günlerinde caddelere kurulan salıncaklardan da söz etmek gerekir. Bunlar büyük caddelerin kenarlarında, yüksek direklerden oluşan bir ya da iki iskeleye kurulmuştur. Direklerden uzanan ipler ve iplere konan oturma düzeneği vardır. Halk buralarda iplere tutunarak keyiflerince sallanır. Padişah bile kimi zaman bu oyunlarla vakit geçirir. Schweigger’e göre bu oyun, Türklere dans etmek geleneği olmadığı için ortaya çıkmış olmalıdır. Belki de daha iyi savaşılabilmek için baş dönmesine kendilerini alıştırmak amaçlı yapılmıştır denmektedir.⁶⁴

Resim: Salıncaklar.⁶⁵

⁶¹ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 157.

⁶² Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 230-1.

⁶³ Jean Thévenot, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁴ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 211.

⁶⁵ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 211.

3.3. Havai Fişek Gösterileri

Havai fişekler Osmanlı eğlence kültüründe önemli bir yer teşkil etmiştir. Özellikle gece patlatılan havai fişekler etrafı aydınlatarak hoş görüntülere vesile olur. Canaye'nin sözünü ettiği bu görkemli gösteri Sultan Selim'in sarayının bahçesinde izlenmiştir. Günlerce devam eden gösteriler; düğün, bayram gibi pek çok özel günde de sergilenmektedir.⁶⁶

Resim: Havai fişek gösterileri.⁶⁷

4. Diğer Eğlence Türleri

4.1. Dans Gösterileri

Şenlikler, düğünler, bayramlar veya özel günlerde müzik eşliğinde yapılan dans gösterileri dikkat çekicidir. Ağırbaşlı, hep aynı sakinlik ve tavır içindeki halk; Tournefort'a göre bayram günlerinde adeta çıldırmaşasına dans eder.⁶⁸

Bu danslar Türklerin kendilerine hastır ve genellikle değişiklik göstermez. Dans edenlerin oyunlarından biri halaydır. Baştaki oyuncu eline bir mendil alır ve diğer oyuncular da yan yana dizilirler. Erkekler sayısız sıçramalar yaparken genç kızlar hemen hemen hiç kıpırdamaz.⁶⁹

Bayramlardaki şenlikler Tounefort'a göre oldukça uzun, sıkıcı ve utanç verici şekilde devam eder: "Her gün çok nükteli şarkılar uydurup söylerler ve danslarında kullanmadıkları beden duruşu yok gibidir. Şenlik bize biraz utanç verici ve bütün gece sürdüğü için de oldukça sıkıcı geldi."⁷⁰

Schweigge'r'e göre ise Türklerde dans etme geleneği yoktur, bunun yerine halk, çeşitli gösteriler düzenlenerek eğlenir. Lubenau ise düğünlerde insanların dans ettiklerinden ancak kadınlarla erkeklerin ayrı yerlerde eğlendiklerinden söz etmektedir. Dans bahsinde özellikle kötümser ifadelerin yer aldığı açıklamalarda Türklerin eğlenceleri abartılı, utanç verici ve çalgın bulunur.

⁶⁶ Phillppe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2009, s. 78.

⁶⁷ Mertol Tulum, *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in düğün Kitabı*, Kabalcı Yay., İstanbul 2008, s. 94.

⁶⁸ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 1, s. 72.

⁶⁹ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 1, s. 123.

⁷⁰ Joseps de Tournefort, *a.g.e.*, C. 1, s. 153.

4.2. Şiir ve Şarkılar

Türklerin büyük bir kesimi, şiirle meşguldür. Şiirlerinde güzel ve dokunaklı bölümler, araya ilave edilen Farsça sözler vardır. Şarkıları ise farklı bir makamda söylenmektedir. Bu, önce hoş gitmese de insanın kulağı alışıkça zamanla güzel gelmeye başlar.⁷¹

4.3. Müzik

Eğlencelerin olmazsa olmazı kabul edilen müzik; düğün, bayram, sünnet, şenlik, zafer ve özel kutlamalarda meclisin en temel unsurlarından birisidir. Söz konusu eğlencenin temasına göre değişiklik arz eden müzik tarzları, yabancı seyyahların da merceğinden kaçmamıştır. Daha çok ağlamaklı, sert, tekrara düşen, karmaşık bazı müziklerden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş, müzik aletlerinin bahsine detaylıca yer verilmiştir.⁷²

Örneğin Schweigger, Türklerin müziğe çok düşkün olduklarını söyler ve bu müziklerin genellikle ağlamaklı bir tınısının olduğunu dile getirir. “Türklerin müzik aletleri tıpkı uzun saplı, üzerine teller gerili bir tavaya benziyor. Tınısı keman sesi gibi. Bu aleti çalarken bir yandan korkunç bir sesle şarkı söylüyorlar. Bütün şarkıların ağlamaklı bir havası var.”⁷³

Özellikle *Sultanlar Kentine Yolculuk* kitabında, kahramanlık coşkusu vermek için yapılan savaş müzikleri dikkati çekmiştir. Bu müzikler hoş bulunmaz. Zira bunlarda sert, saldırgan ve insanı rahatsız eden bir hava vardır. Ses uyumsuzlukları ve müziğin sesi insanı rahatsız eder. Aletler karmakarışık ve düzensiz bir hâlde çalınır. Ayrıca savaş müziği olarak hep aynı ezgi çalmaktadır. Müzik aletleri ise özellikle genç delikanlılar tarafından çalınır.⁷⁴

Türklerin Cithara’ya benzer bir müzik aletleri vardır. Bu alet Arp’a benzer. Bunu ellerine alıp ucu tüylü bir mızrapla çalar, akşamları sokakları dolaşırlar.

Uzun saplı, küçük gövdesiyle tıpkı bir yemek kaşığına andıran çalgıları da vardır.⁷⁵ Şeker kamışından uzun flütler, üzerine ince çubuklarla vurulan davullar, pirinç madeninden yapılmış iki çanağın birbirine vurularak güçlü bir ses çıkarttığı aletler dikkati çeker. Uzun ağızlıklı gaydalar, kopuz, iki ve üç telli kemanlar, kamıştan yapılmış her biri bir evvelkinden daha kısa kamış borulara sahip müzik aletleri de vardır. Bunların bir kısmı sabah akşam Türk hükümdarlarının sarayında çalınır.⁷⁶ Kullanılan müzik aletlerinden bazıları metinlerde şöyle geçer:

Resim: Türk müzik aletleri.⁷⁷

⁷¹ Jean Thévenot, *a.g.e.*, s. 74.

⁷² Stephan Gerlach, *a.g.e.*, s. 63.

⁷³ Stephan Gerlach, *a.g.e.*, s. 63.

⁷⁴ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 227.

⁷⁵ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 227.

⁷⁶ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 337.

⁷⁷ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 228.

Tef: Lubenau'nun dikkatini çeken müzik aleti tefi çağrıştırmaktadır. Zira bu aletin bir yüzü deri ile kaplı, öteki tarafı da boş bir kevgire benzer. Etrafında piriç madeninden yapılmış ince levhalar yer alır. Alet, parmakların deriye belli ritimlerde vurulmasıyla çalınır.

Zil: Türklerin çalgıları arasında piriç madeninden yapılmış büyük ziller de vardır. Günümüzde baterinin bir bölümü olarak da kullanılan bu ziller tabak boyunda tasvir edilmiştir. Tabak boyundaki bu kapakların tepesinde parmakları geçirmek üzere birer halka bulunur. İki kapak birbirine çarpıtıldığında ses çıkmış olur. Ancak bu, daha çok epeyce silahın sürtüşmesinden çıkan bir sese benzemektedir.⁷⁸

Tabaklarla Müzik Yapma: Tabaklarla müzik yapma gösterisine Reinhold Seyahatnamesinde dikkat çekilmiştir. Buna göre bir gün bir genç, eğlence meydanına elinde bir sepetle girer. Genç, sepetinden otuz kadar porselen tabak çıkarır. Bunların büyüklükleri de birbirinden farklıdır. Adam, tabaklarını belli bir düzende yerleştirdikten sonra kâselere vurarak hoş müzikler çıkarır ve halkı eğlendirir.⁷⁹

Tambur: Nicolas de Nicolay, acemioğlanlar bahsinde tambur çalan gençlerden bahseder. Bunlar müziğe yetenekleri bulunmasa da, bir çalgı çalmaya oldukça heveslidirler. Genellikle *tambur* adı verdikleri bir çalgı çalarlar. Buna kendi na hoş seslerini de katarlar. Ancak bu na hoş ses olsa olsa keçileri dans ettirebilir.⁸⁰

Resim: Tambur çalan acemioğlan.⁸¹

Sonuç

Batı için Osmanlı, bir taraftan başarının, ihtişamın, serüvenin, saray ve değerli mücevherlerin simgesi olarak görülürken bir taraftan da çatışmanın ve “öteki”nin merkezi olmuştur. Bu elbette Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahların da benimsediği bir tavidir. Zira gezi notlarında hemen her detayı aktaran seyyahlar, ifadelerinde eleştirel, kötümser, abartılı ve detaycı söylemlerden de uzak durmamıştır. Bu durum dinî algıdan, gündelik yaşama, hastalıktan eğlenceye dek geniş bir yelpazede varlığını hissettirir. Özellikle ordu düzeni, ticaret ve adalet sistemi saygın ve güzel bulunurken din, yönetim, tedavi ve bazı eğlence biçimleri eleştirilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

⁷⁸ Salomon Schweigger, *a.g.e.*, s. 226.

⁷⁹ Reinhold Lubenau, *a.g.e.*, s. 417.

⁸⁰ Nicolas de Nicolay, *a.g.e.*, s. 188-9.

⁸¹ Nicolas de Nicolay, *a.g.e.*, s. 188-9.

Bilhassa çalışmanın konusu olan eğlence algısı hemen her gezgin tarafından incelenmiş, gözlemlenmiş ve pek çok ayrıntıyla birlikte gerek resimler gerekse sözcükler aracılığıyla ifade edilmiştir. Bazı seyyahlar daha önce karşılaşmadığı oyun ve eğlenceleri seyredirken şaşkınlıklarını gizlememiş pek çok detayı uzun uzadıya anlatmıştır. Beğenilmeyen veya garipten bazı eğlence biçimleri de tenkit edilmiştir.

Bu seyahatnamelerden *Chardin Seyahatnamesi*, siyasetname türünde olduğu için eğlenceye dayalı detaylar oldukça azdır. Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk* başlıklı seyahatnamesinde Türk hokkabazlardan salıncaklara, bayramlardan hamam eğlencelerine kadar pek çok konudan söz etmiştir. Ayrıca pek çok resim ile anlatılanlar daha somut bir şekilde ifade edilmiştir. *Tournefort Seyahatnamesi*'nde ve *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi*'nde diğer metinlere oranla daha ince detaylar ve gözlemler söz konusudur. Mesela satranç oyunu veya tabak çevirme oyunu yalnızca bu eserlerde anlatılır. Geriye kalan seyahatnamelerde ise gerek bir oyunun adı gerek belli bir zamanda veya mekânda yapılan eğlenceler benzer şekillerde yorumlanmıştır.

Genel olarak bahsi geçen eğlence biçimleri zaman, mekân, özne ve eğlence türleri olarak tasnif edilmiştir. İzlenimlerinde zaman zaman şaşkınlık, bazen beğeni bazen de olumsuz eleştirilere yer veren seyyahlar, genel olarak 16 ve 17. yüzyıla dair gözlemlerini aktarmıştır. Aktarımlarında mesleklerini göz ardı etmeyen seyyahlar eczacı, bitki bilimi uzmanı, elçi, köle veya tüccar oldukları için bu dikkatle de gözlemlerde bulunmuş, anlatımlarında mektup, günlük veya siyasetname gibi farklı türleri tercih etmişlerdir.

Osmanlı'da eğlence algısının izlerine sûrnâmelerde de ulaşmak mümkündür. Bu türde yazılan metinler minyatürler açısından da önemli veriler sunmaktadır. Ancak Batılıların yazdığı seyahatnameler ve sûrnâmeler arasında üsluba dayalı belirgin bir farktan söz etmek gerekir. Zira sûrnâmelerde üslûp, olumlu ve içselleştirilmiş bir beğeniye dayalıyken Batılıların yazdığı seyahatnamelerde, mümkün olduğu kadar kötümser tutum dikkati çekmektedir. Neticede her iki türde de yazarların kendi kültürlerine hizmetini göz ardı etmemek gerekir. Osmanlı topraklarında yaşayan bir yazarın bu eğlence biçimlerine yakınlığı ve beğenisi olağandır. Batılı seyyahların büyük bir kısmı da ülkesi tarafından gönderildiği için her detayı gözlemlemesi, bazı detayları resmetmesi veya anlatımlarında daima ben ve ötekine dair mukayeselerde bulunmaları dikkat çekicidir.

Osmanlı'da eğlenceler yalnızca saray ve çevresi ile sınırlı kalmamıştır. Zaman zaman halkın, sarayın veya hem halkın hem de sarayın iç içe olduğu eğlenceler tertip edilmiştir. Kimi zaman da Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancılara ihtişam ve konukseverlik göstergesi olarak çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir. Ancak anlatımlarda saraya daha özeldir ise padişaha dair eğlenceler arasında yalnızca avlanmaktan söz edilmiştir. Mesela cüce gösterilerinden, saltanat kayığı ile gezmekten veya şehname meclislerinden söz edilmemiştir. Bu da seyyahların sarayı yeteri kadar gözlemleyemediği veya buradan yeterli bilgi edinemediğini göstermektedir. Bu eğlenceler daima bir düzen içinde seyretmiş, tüm giderler en ince ayrıntısına kadar özel defterlerde kaydedilmiştir.

Eğlenceler; ev, bahçe, kahvehane gibi iç mekânlarda veya sokak, cadde, seyirlik alanları gibi herkese açık alanlarda yapılmıştır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda şunu söylemek gerekir ki bunlar hem ötekinin penceresinden görünenleri hem de o günün Osmanlısına dair önemli verileri sunması bakımından önemlidir.

Kaynaklar

Albüm, 1610 civarı , Dublin, Chester Beatty Library.

Baykara, Tuncer, *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve On Dokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

- Bretten, Michael Heberer von, *Osmanlıda Bir Köle: Bretten Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2016.
- Chardin, Jean, *Chardin Seyahatnamesi: İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran, 1671-1673*, çev. Ayşe Meral, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Crailsheimli, Adam Werner, *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2011.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2005.
- Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yay., İstanbul 2009.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1578*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2007.
<http://greatestbattles.iblogger.org/Ottoman/Album/Ralamb.htm?i=1>
<http://greatestbattles.iblogger.org/Ottoman/Album/Ralamb.htm?i=1>
<http://greatestbattles.iblogger.org/Ottoman/Album/Ralamb.htm?i=1>
- İnalcık, Halil, *Has Bağçede 'Ayş u Tarab: Nedimler, Şairler, Mutribler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- Jean Baptiste, *Van Mour, Lale Devri Ressamı*, çev. Osman Öndeş, Erol Makzume, Aksoy Yay., İstanbul 2000.
- Lubenau, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, çev. Türkis Noyan, 2 C., Kitap Yay., İstanbul 2016.
- Mermer, Ahmet, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Nicolay, Nicolas de, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Sakaoğlu, Necdet-N. Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece, Osmanlıdan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, İstanbul 1999.
- Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1571-1581*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Tarım Ertuğ, Zeynep, "On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayında Eğlence ve Meclis", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4/1, 2007, s. 1-15.
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâli Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasmos, Kitap Yay., İstanbul 2006.
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Van Mour, Lale Devri Ressamı*, çev. Osman Öndeş, Erol Makzume, Aksoy Yay., İstanbul 2000.
- Thévenot, Jean, *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2014.
- Tournefort, Joseps de, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yay., 2 C., İstanbul 2013.
- Tulum, Mertol, *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in düğün Kitabı*, Kabalcı Yay., İstanbul 2008.
- Tunç, Zekiye, "Türk Halk İnançlarında "Ölüm" Anlayışında Yaşayan Şamanist Uygulamalar", *I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Niğde 2013.

Yekbaş, Hakan, *Sehî Bey Divânı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2010.

Yerasimos, Stephanos, *Topkapı Sarayında Yaşam-Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yay., İstanbul 2012.

Zaripova Çetin, Çulpan, "Tatar Türklerinde Cenaze Merasimleri", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 155-68.